

I conflitti religiosi nella scena pubblica. Agostino a confronto con manichei e donatisti, ed. L. Alici, „Studi Agostiniani” 22, Città Nuova Editrice, Roma 2015, pp. 298.

Od wielu lat ukazuje się w Rzymie seria wydawnicza „Studi agostiniani”, która poświęcona jest zgłębianiu myśli św. Augustyna. Obecnie zainaugurowano nowy cykl tych publikacji poświęcony konfliktom religijnym na scenie publicznej. W centrum pierwszego tomu, redagowanego przez profesora uniwersytetu Macerata Alici Luigiego, znajdują się prądy myślowe kwestionujące wiarę katolicką oraz spory, jakie toczyły się na płaszczyźnie teologicznej, pastoralnej, kulturowej i politycznej pomiędzy ich zwolennikami a Kościołem.

Część pierwsza niniejszego tomu poświęcona jest omówieniu wybranych zagadnień dotyczących polemiki św. Augustyna z manicheizmem. Z racji biograficznych jest to temat bliski biskupowi Hippony, który wyzwoliwszy się z uwikłania w sektę manichejską stara się nie tylko zwalczać prezentowaną przez nią doktrynę, czy też sposób myślenia właściwy jej zwolennikom, lecz także poszukiwać odpowiedzi na istotne dla wszystkim, a postawione przez manicheizm pytania o pochodzenie zła i zbawienie człowieka.

Publikację po wstępie redaktora rozpoczyna artykuł, który prezentuje korzenie manicheizmu, jego główne idee oraz rozwój do czasów Augustyna, a nawet znacznie późniejszych (s. 13 – 55). Szczególnie interesujące jest ukazanie przez autora, Aldo Magrisa, judeochrześcijańskich korzeni manicheizmu jako religii światła, bazującej na dualizmie: światłości, utożsamianej z tym co dobre i duchowe, oraz ciemności, która zawiera w sobie wszystko co złe i materialne (s. 26 – 35). Ten dualizm jest manichejską próbą rozwiązania problemu zła. Ciekawą rzeczą jest również ukazanie podobieństw nauczania Maniego do buddyzmu (np. s. 45; 50 – 55) oraz analiza jego poglądów oparta nie tylko na prezentacji ogólnych idei, lecz również na analizie filologicznej ważnych dla ich zrozumienia pojęć zaczerpniętych z języka, którym posługiwał się Mani, czyli z aramejskiego oraz greckiego. Autor prezentując myśl św. Augustyna bazuje na dwóch jego dziełach, będących zapisem dyskusji z manichejczykami Fortunatem i Feliksem. Sprowadza ten spór do problemu wolnej woli człowieka, której doktryna manichejska jest w zasadzie pozbawiona podkreślając kwestię przeznaczenia, oraz do idei stworzenia świata z niczego, która godzi w podstawową dla nauki

Maniego tezę o istnieniu świata dobrego i złego. Autor nie tylko ukazuje poglądy biskupa Hippony, lecz również poszukuje ich korzeni w kontekście kultury i filozofii greckiej, sięgając przy tym np. do Sokratesa, Platona czy Arystotelesa (np. s. 15).

Kolejny Autor, Antonio Pieretti, przedstawia naukę św. Augustyna o pochodzeniu grzechu (s. 57-82) w perspektywie polemiki z manichejską koncepcją zła. Autor kompetentnie ukazuje poglądy manichejczyków dotyczące zła rozumianego jako substancja oraz głoszonej przez nich koncepcji oczyszczenia z niego, a także omawia proces przezwyciężania charakterystycznego dla tej sekty dualistycznego myślenia przez biskupa Hippony, który odnajduje swego Stworzyciela i Zbawiciela w Chrystusie głoszonym przez wiarę katolicką. Autor szeroko nawiązuje przy tym do pism antymanichejskich Hipponczyka i jego *Wyznań*.

Z kolei Alessandra Pierini podejmuje temat obowiązku walki ze złem (s. 83-104). Autorka ukazuje najpierw pułapki, które przyciągnęły do sekty manichejczyków młodego Augustyna. Zalicza do nich aspiracje chrześcijańskie, bo sekta ta posługuje się przecież imieniem Chrystusa, ofertę odpowiedzi na nurtujące go pytania o pochodzenie zła, których nie potrafił odnaleźć w błędnie interpretowanych przez siebie tekstach Pisma Świętego, zwłaszcza Starego Testamentu, oraz oszustwo polegające na pozorach czystego i wstrzemięźliwego życia. Następnie Autorka ukazuje motywy powrotu Hipponczyka do Kościoła katolickiego, ujmując je w kontekście sporu z ideami manichejskimi, dzięki czemu uwypukla błędy, które św. Augustyn dostrzega w tej sekcie. Tego zdemaskowania przesądu manichejczyków dokonuje on rozwijając swą argumentację na potrójnej płaszczyźnie: racjonalnej, skrypturystycznej oraz etycznej (s. 94-104), podkreślając szczególnie autorytet Kościoła, regułę wiary oraz pokorę i miłość człowieka poszukującego Boga.

Maurizio Filippo di Silva przedstawia problem negatywnej wielości oraz jedności tożsamości zła i nicości (s. 105-118). Ukazuje on zawartą w polemice Hipponczyka z tezami manichejczyków desubstancjalizację negatywności, analizuje tożsamość zła i nicości, a także przedstawia problem zła moralnego oraz wymiaru ontologicznego grzechu jako wyrazu współistnienia realności i dobra bytu. Autor prezentuje więc istotny dla myśli Hipponczyka związek pomiędzy bytem a dobrem, pozytywność indywidualnych bytów oraz opis istoty dobra bytu. Problem istnienia dobra i zła rozważa św. Augustyn na płaszczyźnie ontologicznej, ukazującej tożsamość zła i nicości oraz etycznej, na której widocz-

ny staje się związek nie-bycia i negatywności. Autor opisuje również strukturę dobra, na której czele znajduje się Bóg jako najwyższe Dobre, a poniżej kolejne stopnie dobrych bytów duchowych i cielesnych. W tym porządku bytów można bowiem również odnaleźć odpowiedź na problem zła. Inną płaszczyzną, na której Autor usiłuje odsłonić poglądy Hipponczyka dotyczące tajemnicy zła, jest grzech człowieka.

Ciekawy jest także artykuł Alberto Romele, ukazujący hermeneutykę zła zawartą w myśli św. Augustyna i porównujący ją z ujęciem P. Ricoeura (s. 119-146), który nawiązuje do myśli Hipponczyka rozważając problem zła, czasu, pamięci i Pisma Świętego. Autor nawiązuje również w niniejszym tekście do filozofii M. Heideggera i jego odniesień do myśli św. Augustyna, co znacznie poszerza pole badawcze, jakoś podjętych analiz oraz całego tekstu. Rozważania Ricoeura o koncepcji zła w poglądach biskupa Hippony koncentrują się głównie na interpretacji symboli zaczerpniętych przede wszystkim z Pisma Świętego, a analizowanych na płaszczyźnie hermeneutyczno-ontoteologicznej. Na niej bowiem francuski filozof stawia pytania o zło oraz o odpowiedzialność Boga za jego istnienie w świecie. Autor prezentuje zatem interpretację alegoryczną Pisma Świętego stosowaną przez św. Augustyna, koncentrując się na używanych przez niego metaforach zła, które jako symbole „dają do myślenia” (s. 133), oraz ich interpretacji dokonanej przez Ricoeura, która nie jest tylko zwykłą analizą, lecz sporem prowadzonym ze św. Augustynem (s. 133-139). Autor dostrzega bowiem różnice występujące pomiędzy obiema filozofiami odnośnie do hermeneutyki tekstu i odsłoniętej przez nią prawdy tekstu. Przygląda się on także płaszczyźnie antropologicznej, epistemologicznej i ontoteologicznej, na której Hipponczyk stawia problem istnienia zła (139-145). Ukazana w tym artykule analiza porównawcza ukazuje wartość myśli św. Augustyna, która okazuje się być ciągle aktualna i zdolna do odpowiedzi na najbardziej aktualne pytania współczesności, umożliwiając także prowadzenie dialogu z nowoczesnym światem i jego kulturą.

Część druga prezentowanej książki dotyczy polemiki św. Augustyna z donatystami. Rozpoczyna ją artykuł Nello Ciprianiego ukazujący schizmę donatystyczną jako konflikt pomiędzy teologią a polityką (s. 149-197). Autor rozpoczyna go krótkim przypomnieniem historii donatyzmu. W sposób kompetentny ukazuje on początki tej schizmy, interwencję cesarza, do którego osądu odwołali się donatyści, represje i prześladowania, jakie na nich spadły ze strony Imperium Rzymskiego,

kolejne edykty tolerancyjne, a następnie postawę św. Augustyna, który broni edyktów cesarskich wydanych przeciw zwolenników donatyzmu. W drugiej części swego artykułu Autor koncentruje uwagę na słynnej konferencji mającej trwale już rozstrzygnąć kwestię donatyzmu, która odbyła się w Kartaginie w 411 roku. Ukazuje więc motywy jej zwołania, przygotowania do niej, przebieg obrad i dyskusji oraz jej skutki. Należy przy tym podkreślić, że przekaz ten jest oparty przede wszystkim na źródłach, którymi są dzieła Optata z Milewy, św. Augustyna – uczestnika konferencji kartagińskiej oraz dokumentach cesarskich. Świadczy to o znacznej wartości merytorycznej artykułu prof. Ciprianiego. Interesujący jest również opis dialogu św. Augustyna z donatystami (s. 187-197). Autor podkreśla, że celem biskupa Hippony był nie tylko kontakt z sektą, ale nade wszystko poszukiwanie prawdy, a następnie jedności i pokoju w Kościele i państwie. Jedność ta musi się bowiem opierać na prawdzie i miłości.

Szerzej konferencję w Kartaginie opisuje w kolejnym artykule Eugenio Cavallari (s. 199-224). Autor opisuje więc wydarzenia poprzedzające organizację konferencji, a następnie przedstawia jej obrady. Więcej uwagi poświęca roli św. Augustyna w dialogu z donatystami zarówno przez spotkanie w Kartaginie, jak i w trakcie obrad, opisując krótko główne punkty polemiki Hipponczyka z poglądami donatystów. Tekst ten częściowo powtarza te same zagadnienia, które porusza wcześniejszy artykuł N. Ciprianiego, choć oczywiście wnosi również inne treści. Nowością jest w nim natomiast szersza prezentacja postaci i roli, jaką odegrał delegat cesarski na konferencję, Marcellin, oraz opis redakcji dokumentów będących świadectwem odbytej dyskusji i cesarskiego wyroku.

Z kolei Antonio Lombardi prezentuje eklezjologię św. Augustyna wypracowaną w kontekście jego polemiki z donatystami (s. 225-273). Autor przedstawia najpierw podstawowe punkty sporne, podkreślając myśl Hipponczyka, że donatyzm nie jest skierowany przeciwko Chrystusowi, lecz ma charakter herezji eklezjologicznej. Dlatego też rozważania św. Augustyna podkreślają jedność, świętość i apostołskie pochodzenie Kościoła. Te właśnie jego cechy są argumentami, za pomocą których zwalcza on poglądy zwolenników Donata, gdyż oni właśnie tym elementom tajemnicy Kościoła zaprzeczają. Autor omawia zatem istotne dla rozumienia Kościoła zagadnienia, do których należą np. świętość Kościoła i obecność w nim grzeszników, ujmując Kościół jako

wspólnotę świętych związanych więzami sakramentalnymi, ale także jako wspólnotę katolicką, czyli powszechną, bo obejmującą cały świat i wszystkie narody, oraz zakorzenioną w tradycji apostołskiej i ufundowaną na skale, którą jest Piotr. Czynnikiem łączącym jej członków jest zaś miłość. Spór św. Augustyna z donatystami zawiera więc w sobie pytanie o granice Kościoła, na które Autor poszukuje odpowiedzi w nauczaniu Hipponczyka i kompetentnie je analizuje.

Ostatni artykuł autorstwa Eleny Zocca porusza temat tożsamości chrześcijańskiej w homiliach donatystów. Ważna i interesująca w tej pracy jest niewątpliwie wnikliwa identyfikacja źródeł i analiza źródłowych tekstów homilii donatystycznych. Ciekawe są również opisy wypowiedzi donatystów odnoszące się do ich głównego polemisty, św. Augustyna. Daje to unikalną możliwość spojrzenia na ich konflikt z Kościołem katolickim z perspektywy samych donatystów i w ten sposób lepszego zrozumienia tego, co oni mówią sami o sobie.

Prezentowana książka zawiera wiele zróżnicowanych artykułów, które dobrze oddają charakter polemiki św. Augustyna z manichejczykami i donatystami. Należy podkreślić również szeroką skalę tematyczną podejmowanych problemów, gdyż publikacja ta zawiera zarówno teksty historyczne, teologiczne, jak i filozoficzne. Wartością książki jest również jej źródłowy charakter, choć uwzględnienie szerszego zakresu bazy bibliograficznej z pewnością by jej nie zaszkodziło. Zgłębianie podejmowanych w tej publikacji zagadnień nie jest jedynie poznawaniem zapomnianych i starożytnych dyskusji, lecz włączeniem się w rozważania, które pozwalają zrozumieć również wiele problemów współczesnego Kościoła. Publikacja zredagowana przez prof. L. Aliciego jest więc doskonałym wprowadzeniem do poznania myśli św. Augustyna, a jednocześnie zaproszeniem do dalszych badań nad jego spuścizną.

Ks. Mariusz Terka